МИХАЙЛО-КОЦЮБИНСЬКА ТА КИСЕЛІВСЬКА ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

(ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНОІСТОРИЧНИХ СВІДЧЕНЬ)

УДК 94(477.51):355.01(470:477)

Тамара ДОРОХІНА
кандидатка історичних наук, доцентка,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка (м. Чернігів, Україна),
e-mail: tamara-turenok@ukr.net
ORCIL ID: https:// orcid.org/0000-0002-9936-6226

Олександр КОВАЛЕНКО
кандидат історичних наук, професор,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка (м. Чернігів, Україна),
e-mail: olexkov@ukr.net
ORCIL ID: https:// orcid.org/0000-0001-8382-0159

Анотація. *Мета публікації* – відтворення подій, які відбувалися в Михайло-Коцюбинській та Киселівській територіальних громадах Чернігівського району Чернігівської області під час повномасштабного російського вторгнення в Україну у лютому-квітні 2022 року за матеріалами усноісторичних свідчень місцевих мешканців. *Методологічну основу дослідження* становить сукупність загальнонаукових і конкретно-історичних принципів та методів, провідну роль серед яких відіграло практичне використання можливостей та інструментарію усної історії. *Практичне значення* полягає у фіксації та узагальненні фактичного матеріалу, який може прислужитися при формуванні джерельної бази й історіографічного підґрунтя для написання узагальнюючих праць з історії російсько-української війни. У публікації *відтворено* перебіг подій у населених пунктах Михайло-Коцюбинської та Киселівської територіальних громад на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, схарактеризовано тактику загарбників, їхню поведінку та ставлення до місцевого населення. Спираючись на відповіді респондентів, *схарактеризовано* емоційно-психологічний стан населення, особливості поведінки людей, реакції на заходи окупантів, а також *з'ясовано* основні життєві стратегії та способи виживання мешканців сіл під час активної фази бойових дій. Згуртованість та взаємодопомога людей, їх патріотичне піднесення допомогли пережити тимчасову окупацію та ізоляцію в лютому-квітні 2022 року.

Ключові слова: навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського, усноісторичні дослідження, етнографічна практика, російсько-українська війна, Михайло-Коцюбинська територіальна громада, Киселівська територіальна громада, Чернігівщина.

Етнографічна практика для студентів-істориків – це важлива складова нормативної частини освітньої програми, що передбачає польові дослідження з метою вивчення особливостей побуту, звичаїв і традицій, фольклору тощо. Застосування теоретичних знань на практиці формує професійні навички, компетентності, ознайомлює з реаліями обраного напряму діяльності. Збирання даних відбувається шляхом опитування населення, спостереження, фото- чи відеофіксації і передбачає подальший аналіз отриманих матеріалів. Етнографічну практику варто розглядати як одну зі складових соціалізації студентів, що сприяє як професійній підготовці, так і виробленню якостей, необхідних для життя в соціумі.

Російсько-українська війна докорінно змінила підходи до формулювання мети та завдань етнографічної практики. Актуальною стала фіксація «по гарячих слідах» фактичного матеріалу про повсякденне життя мешканців Чернігівщини в умовах воєнного стану. У квітні 2022 року дирекція Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського разом з керівниками практики обрали напрямом дослідження *«Повсякденне життя населення Чернігівщини в умовах російського вторгнення в Україну»*. Четвертий рік поспіль напрям дослідження не змінювався, проте з кожним роком додавалися нові опитувальники для респондентів: 2022 рік – для мешканців населених пунктів, які перебували під тимчасовою окупацією ворога (Опитувальник А), для жителів неокупованих територій (Опитувальник Б); 2023 рік – для тимчасово переміщених громадян, які виїжджали в інші регіони чи за кордон (Опитувальник В); 2024 рік – для співробітників Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (Опитувальник Г); 2025 рік – «Дитинство в окупації – досвід війни» (Опитувальник Д); «Дитинство під час війни (за матеріалами усноісторичних досліджень)» (Опитувальник Е); для волонтерів (Опитувальник З).

Протягом 2022–2025 років усноісторичними дослідженнями були охоплені мешканці таких територіальних громад Чернігівщини: Батуринської, Березнянської, Ічнянської, Київської, Киселівської, Козелецької, Коропської, Любецької, Малодівицької, Менської, Михайло-Коцюбинської, Новгород-Сіверської, Новобілоуської, Олишівської, Остерської, Ріпкинської, Седнівської, Сновської, Тупичівської, Холминської. Було опитано також мешканців міст Чернігова, Броварів та Славутича. Студенти, які проживають за кордоном, провели опитування громадян України, котрі змушені були емігрувати.

Під час етнографічної практики влітку 2025 року робота тривала в Чернігові (працівники Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Чернігівської обласної лікарні та мешканці міста), Михайло-Коцюбинській, Киселівській, Ріпкинській, Сновській, Козелецькій, Славутицькій (Київська область), Новгород-Сіверській територіальних громадах, а також серед тимчасово переміщених осіб у Швейцарії.

У центрі уваги перебували населені пункти Михайло-Коцюбинської та Киселівської територіальних громад. Опитування респондентів відбувалося за чотирма видами опитувальників – А, Б, В, Д, Е, З. Студенти вивчали емоційно-психологічний стан мешканців громад, особливості поведінки, реакції на вжиті окупантами заходи, дезінформацію, прояви згуртованості, взаємодопомоги, зміни ціннісних орієнтирів, волонтерський рух мешканців населених пунктів, зміни в повсякденному житті дитини – стривоженість, страх, хвилювання та ін. Зміст роботи студентів передбачав збирання, запис, транскрипцію, аналіз та інтерпретацію усних свідчень з метою реконструкції історичних подій.

Слід зазначити, що в рамках науково-дослідної теми кафедри історії України, археології та краєзнавства Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського «Етнографічні дослідження Чернігівщини», затвердженої в УкрІНТЕІ, до усноісторичних досліджень у 2025 році долучилися 12 студентів 1–4 курсів.

Протягом двох тижнів у Киселівській територіальній громаді було відвідано 8 населених пунктів і опитано близько 50 респондентів різного віку та статі. У Михайло-Коцюбинській територіальній громаді було відвідано 8 населених пунктів і опитано близько 40 респондентів. Спілкування з однією людиною інколи тривало до 2 і більше годин. Розповіді респондентів виходили за межі питань Опитувальника. Траплялися випадки занадто емоційного супроводження розповіді – знервованість, сльози, вживання брутальної лайки і т. п.

Населені пункти Киселівської сільської громади Киселівка, Вознесенське, Петрушин, Малинівка, Товстоліс, Терехівка перебували під окупацією з перших днів повномасштабного вторгнення. Боромики та Брусилів уникнули окупації, проте ізоляцію від українського соціуму вони відчули на собі повною мірою. Окупанти заходили в села, щоб пограбувати мешканців та магазини (мародерство носило масовий характер). Розповіли респонденти про випадки арештів, катувань, зникнення людей, переслідування учасників АТО та мисливців [2]. Були пошкоджені приватні будинки в селах громади, повністю зруйновано кафе та постраждала водонапірна вежа в с. Брусилів, зазнав руйнування Киселівський ліцей.

Слід зазначити, що в с. Петрушин опитування мешканців проходило і під час етнографічної практики 2023 року. Спогади респондентів носили трагічний характер, особливо «коли у Петрушині з'явилися буряти-"пушкарі" (артилерій-

ські підрозділи)». Мешканці села розповіли про жахливі факти викрадення, затримання молодих хлопців, яких підозрювали в тому, що вони партизанили та передавали інформацію ЗСУ. Один з них ще не повернувся до села, місце його знаходження невідоме. «Були випадки, коли вони прибивали телефони до дерев» [8]. Не всі трагічні події, які пережили петрушани, ми можемо оприлюднювати у своїх матеріалах.

Населені пункти Михайло-Коцюбинське, Льгів, Левковичі, Жукотки, Шибирінівка, Зайці, Москалі Михайло-Коцюбинської громади перебували під окупацією ворога близько місяця. У с. Антоновичі не було постійної присутності ворога, проте воєнну загрозу місцеві мешканці відчували через постійне бомбардування Чернігова із сусідніх сіл, перельоти дронів над селом і т. п.

Багато спільного виявлялося у відповідях респондентів двох опитаних громад: представники похилого віку були більш стриманими у власних висловлюваннях, молодь відкрито ділилася своїми думками щодо влади, держави, релігії. Респонденти з вищою освітою проводили паралелі з іншими історичними подіями в Україні, світі та ділилися своїми роздумами про російсько-українську війну. Найемоційнішими інтерв'ю були з мамами, які розповідали про досвід війни своїх дітей. Була інформація, яку, на прохання респондентів, ми не зберігаємо в робочому архіві Науково-дослідного центру усноісторичних досліджень Навчально-наукового інституті історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського: йдеться про випадки зґвалтування, колаборації тощо.

Узагальнюючи отриманий матеріал, можна зазначити таке: переважна більшість людей не очікувала повномасштабного вторгнення Росії в Україну; реакція людей була різною, але всіх об'єднували страх, розгубленість, невизначеність; піднесення патріотичних почуттів, згуртованості спостерігалося фактично серед усіх опитаних; контактували з окупантами з причини певної необхідності (на пропускних пунктах, коли вони заходили у двір або перевіряли документи, телефони). Коментарі рашистів щодо їхньої присутності на нашій території також схожі: впровадження «русского міра», звільнення від «нацистів», «допомога» в покращенні життя тощо. Питання про вихід нашої церкви з московського патріархату викликало протилежні відповіді та реакції, проте більшість підтримує це рішення. Війна об'єднала родини, зблизила однодумців, оцінила дії та відповідність керманичів міської влади займаним посадам. Найвищою цінністю люди визнали життя, сім'ю, дітей, Україну.

Проте студенти зазначають, що були й відповіді невеликої кількості респондентів іншого налаштування – хтось залишався осторонь більшості односельців, очікував приходу окупантів, обурювався бездіяльністю місцевої влади тощо. Але загалом мешканці громад вказали, що війна змусила людей по-іншому подивитися на себе, на життя і на країну. Багато хто почав більше цінувати людяність, рідну землю та майбутнє України [9].

Організовані в Навчально-науковому інституті історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка усноісторичні дослідження допоможуть зберегти історичну пам'ять, сформувати джерельну базу для створення узагальнюючих праць з історії війни в регіоні та меморіалізації цих трагічних подій, дати оцінку подіям сьогодення.

Улітку 2026 року ми плануємо продовжити усноісторичні дослідження в представлених територіальних громадах, оскільки до Михайло-Коцюбинської громади входять 42 населені пункти, а до Киселівської – 15, і ми не змогли відвідати всі села влітку 2025 року.

На завершення варто навести слова студентки Валерії Коробко під час звітної конференції з етнографічної практики: «Для нас ця практика стала не лише можливістю зібрати цінний історичний матеріал, а й уроком мужності, людяності та емпатії. Слухати історії людей інколи було дуже важко, а особливо – усвідомлювати, що люди перенесли цей досвід наживо. За час цієї практики ми всі морально подорослішали і це був ще один неймовірний приклад того, яким сильним та мужнім є український народ» [4].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дорохіна Т. Ф. Програма з етнографічної практики 2024–2025 н. р. Чернігів : Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, 2024. 27 с.
2. Добрицький Ярослав, студент 32 групи Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського. Села Петрушин, Малинівка, Товстоліс та Терехівка Киселівської сільської територіальної громади в умовах тимчасової російської окупації. Підсумкова конференція з етнографічної практики «Усна історія сьогодення: Чернігівщина в умовах російської військової агресії за матеріалами усноісторичних досліджень». Чернігів. 14 жовтня 2025 р.
3. Дубина Дар'я, студентка 42 групи Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського. Звіт про проведення усноісторичних досліджень у рамках науково-дослідної теми кафедри історії України, археології та краєзнавства «Етнографічні дослідження Чернігівщини». 2025.
4. Коробко Валерія, студентка 32 групи Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського. Звіт про етнографічну практику. 2025.
5. Осипчук Яна, студентка 42 групи Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського. Звіт про проведення усноісторичних досліджень у рамках науково-дослідної теми кафедри історії України, археології та краєзнавства «Етнографічні дослідження Чернігівщини». 2025.
6. Пащенко Валерія, студентка 31 групи Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського. Звіт про проведення усноісторичних досліджень у рамках науково-дослідної теми кафедри історії України, археології та краєзнавства «Етнографічні дослідження Чернігівщини». 2025.

7. Петрова Софія, студентка 31 групи Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського. Звіт про проведення усноісторичних досліджень у рамках науково-дослідної теми кафедри історії України, археології та краєзнавства «Етнографічні дослідження Чернігівщини». 2025.
8. Табала Тимур, студент 31 групи Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського. Село Петрушин Киселівської сільської територіальної громади в умовах тимчасової російської окупації 2022 року. Підсумкова конференція з етнографічної практики «Усна історія сьогодення: Чернігівщина в умовах російської військової агресії 2022–2023 рр. за матеріалами усноісторичних досліджень». Чернігів, 19 жовтня 2023 р.
9. Целік Дарина, студентка 31 групи Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського. Звіт про проведення усноісторичних досліджень у рамках науково-дослідної теми кафедри історії України, археології та краєзнавства «Етнографічні дослідження Чернігівщини». 2025.
10. Шматко Анна, студентка 31 групи Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського. Звіт про проведення усноісторичних досліджень у рамках науково-дослідної теми кафедри історії України, археології та краєзнавства «Етнографічні дослідження Чернігівщини». 2025.

MYKHAYLO-KOTSYUBYNY AND KISELIVSKY TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONDITIONS OF RUSSIAN AGGRESSION (BASED ON ORAL HISTORICAL TESTIMONY)

Tamara DOROKHINA
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
National University «Chernihiv Collegium»
Named after T. G. Shevchenko
(Chernihiv, Ukraine),
e-mail: tamara-turenok@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9936-6226

Oleksandr KOVALENKO
Candidate of Historical Sciences, Professor,
National University
«Chernihiv Collegium» Named after T.G. Shevchenko
(Chernihiv, Ukraine),
e-mail: olexkov@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8382-0159

Abstract. The purpose of the publication is to recreate the events that took place in the Mykhailo-Kotsiubynska and Kyselivska territorial communities of the Chernihiv district of the Chernihiv region during the full-scale Russian invasion of Ukraine in February-April 2022, based on oral historical testimonies of local residents. The methodological basis of the study is a set of general scientific and specific historical principles and methods, among which the leading role was played by the practical use of the opportunities and tools of oral history. The practical significance lies in the recording and generalization of factual material, which can be used in the formation of a source base and historiographical basis for writing

generalizing works on the history of the Russian-Ukrainian war. The publication recreates the course of events in the settlements of the Mykhailo-Kotsiubynska and Kyselivska territorial communities at the beginning of the full-scale Russian invasion of Ukraine, characterizes the tactics of the invaders, their behavior and attitude towards the local population. Based on the respondents' answers, the emotional and psychological state of the population, the peculiarities of people's behavior, reactions to the occupiers' measures were characterized, and the main life strategies and survival methods of the villagers during the active phase of hostilities were identified. The solidarity and mutual assistance of the people, their patriotic uplift helped them survive the temporary occupation and isolation of February–April 2022.

Keywords: O. M. Lazarevsky Educational and Scientific Institute of History and Socio-Humanitarian Disciplines, oral history research, ethnographic practice, Russian-Ukrainian war, Mykhailo-Kotsiubynsk territorial community, Kyselivsk territorial community, Chernihiv region.